

Ondřej Bláha: *Jazyky střední Evropy*. Univerzita Palackého, Olomouc, 2015, 238 s., ISBN: 978-80-244-4910-4.

Knížka, která by neměla zapadnout

PhDr. Ondřej Bláha, PhD., se v lingvistických kruzích etabloval především jako renomovaný badatel v široce pojaté oblasti výzkumu českého jazyka (srov. např. jeho publikace *Vyjadřování budoucnosti v současné češtině (se zřetelem k ostatním slovanským jazykům)*. Olomouc 2008. 204 s., *Funkční stratifikace češtiny*. Olomouc 2009. 84 s. či *Poznámky k morfologickému vývoji češtiny*. Olomouc 2016. 143 s.). Příspěvkem ke slavistickému bádání je autorova monografie *Jazyky střední Evropy*. Jako neprodejná publikace je kniha v nevýhodě, její cesta k odborné veřejnosti je složitější, proto i v delším časovém odstupu od vydání považujeme za užitečné na ni znovu upozornit.

Řečeno s autorem, cílem knihy je „uvést fakta o konvergentním vývoji jazyků střední Evropy do vzájemných souvislostí – zejm. do souvislostí dějinných“. (s. 11) Kritériem pro klasifikaci jazyků zde tedy není obvyklý genetický nebo typologický princip, nýbrž hledisko kulturněhistorické a areálové, což s sebou přináší mnohé výhody (srov. první kapitolu Střední Evropa jako areál).

Z hlediska dějin kultury vymezuje autor střední Evropu jako „oblast, ve které na počátku období dějin, dokumentovaného písemnými prameny (tj. asi kolem r. 1000), ještě dominovala různá slovanská etnika (Obodrité, Veleti, Srbové, Polané, Češi, Moravané aj.), ale do které právě v uvedené době začala úspěšně expandovat etnika germánská. Ve střední Evropě tak vznikl slovansko-germánský amalgám (obohacený ugrofinským adstrátem), který má i své antropologické a genetické konsekvence.“ (s. 13) Jako relevantní kulturněhistorická kritéria uvádí mj. konfesijní labilitu, lingvocentrismus, přítomnost Židů, některá právní fakta ad. Vnitřně odlišný kulturní ráz stře-doevropského areálu vede autora k nutnosti rozdělit toto území pro účely popisu jazyků na dva navzájem těsně spjaté subareály – sudetský a panonský.

Na základě výsledků výzkumu exaktních i neexaktních věd a vzájemných intenzivních kontaktů a průniků mezi jednotlivými středoevropskými etniky zařazuje O. Bláha do svého přehledu němčinu jako jazyk germánský, maďarštinu jako jazyk ugrofinský, všechny jazyky západoslovanské a z jihoslovanských pak slovinštinu a chorvatštinu. Jejich společné charakteristické vlastnosti shrnuje, s konstatováním existence výjimek, do těchto bodů: přízvuk na první slabice (s výjimkou polštiny a východní slovenštiny), kvantitativní korelace vokálů, omezená role diftongů ve fonologickém systému, neredukovaná výslovnost vokálů v nepřízvučných slabikách, spodoba znělosti na konci slova, časté vokalické i konsonantické alternace, silně symetrický charakter (obzvláště ve flexi), silný sklon k prefixaci, nedostatek syntetických forem futura a syntax věty a souvětí „synchronizovaná“ se syntaxí latinskou (srov. kpt. 1.2). Každému jazyku je pak věnována stručná podkapitola uvádějící počet mluvčích, jejich územní rozložení a zásadní lingvistická díla postihující současný stav lexika a gramatiky.

V první kapitole dává autor formou výběru historických skutečností též nahlédnout do kulturněhistorického vývoje pojednávaného území. V pěti dějinných etapách uvádí výčet kulturněhistorických událostí, které vývoj jazyků střední Evropy ovlivnily, od příchodu Slovanů v 6. století až po vstup středoevropských zemí do Evropské unie na počátku 21. století. Kapitulu uzavírá pojednání o povaze a výsledcích kontaktů mezi jazyky, zahrnující mj. i popis čtyř stupňů jazykového kontaktu (kontakt nahodilý, pravidelný, intenzivní a velmi intenzivní) a jeho aplikaci na vztahy mezi jazyky střední Evropy.

Ve druhé, nejobsáhlejší kapitole, nazvané Lexikum jazyků střední Evropy, jsou na bohatém dokladovém materiálu detailně analyzovány a historicky objasňovány vzájemné lexikální přejímky mezi jednotlivými jazyky. V úvodu autor poukazuje na odlišnosti ve slovtvorných způsobech v jazycích střední Evropy podmíněné typologicky. Potvrzuje známá fakta o vyšší produktivnosti derivace ve středoevropských jazycích ve srovnání se silně izolačním charakterem jazyků západní Evropy, což dokládá ilustračním materiálem uváděným důsledně ve všech porovnávaných jazycích, např. angl. *curtain* (= záclona) x něm. *Vorhang*, čes. *záclona*, hluž. *předwěšk*, dluž. *zapowjesk*, slk. *záclony*, pol. *zasłona*, maď. *fűggöny* (<*fűgg* viset), sln. *zavesa*, ch. *zavjesa*. Ve srovnání s angličtinou konstatuje také podstatně nižší zastoupení značkových (nederivovaných a nekomponovaných slov) ve středoevropských jazycích a odlišnost ve využívání slovtvorné kompozice, jež je v němčině a v maďarštině daleko významnější než v porovnávaných slovanských jazycích (např. něm. *Tageszeitung* (< *Tag* – den + *Zeitung* – noviny) a maď. *napilap*

(< napi – denní + lap – list) kontra čes. *deník*, hluž. *dženik*, dluž. *ženik*, slk. *denník*, pol. *dziennik*, ch. *dnevník*, [sln. *dnevní časopis*]).

Slovní zásoba všech současných jazyků střední Evropy se vyznačuje vysokým počtem lexémů domácího původu, i když v míře jejich zastoupení opět nacházíme odlišnosti. Na jednom pólu pomyslného žebříčku stojí maďarština, slovenština a chorvatština s velmi vysokou mírou zastoupení domácích prvků, na opačném pólu figuruje polština, v níž je zastoupení lexémů domácího původu relativně nejnižší. V dalším textu jsou pak tyto skutečnosti objasňovány ve společensko-historických souvislostech.

Jádro druhé kapitoly tvoří s erudovaným nadhledem okomentovaný početný výčet kulturních evropeismů, slavismů a hungarismů ve sledovaných jazycích. Kulturní evropeismy zahrnují v autorově koncepci křesťanskou a nejstarší civilizační terminologii, terminologii spjatou s rytířskou, dvorskou a městskou kulturou, austriacismy a bavarismy, kalky z němčiny a germanismy v jednotlivých slovanských jazycích. Autor se dotýká též fenoménu slezštiny, galicismů a obecných anglicismů v dotčených jazycích. V komentářích k jednotlivým jevům se snaží postihnout ty nejpodstatnější kulturní a historické okolnosti, které popisovaný jazykový vývoj v průběhu staletí ovlivnily.¹

Třetí kapitola, Struktura jazyků střední Evropy, popisuje vzájemné konvergentní vlivy v oblasti morfologie, resp. slovtvorby, syntaxe, morfonologie a fonologie. Jako společné systémové rysy ve slovtvorbě uvádí autor vysoký stupeň syntetičnosti slova ve stupňování (*Doch **der kleinsten** im Reich Gottes ist **größer** als er.* L 7,28) – čes. *ten nejmenší – větší*, slov. *menší – väčší*, pol. *najmniejszy – większy*, maď. *a legkisebb – nagyobb*, sln. *najmanjši – večji*, ch. *najmanĵi – veċi*, proti ruskému *меньше всех – больше*) a silně využívanou možností prefixace, zejména sloves. V syntaxi konstatuje například silné projevy interference v jazykových oblastech, v nichž je rozvinut bilingvismus se silnou dominancí jednoho ze zúčastněných jazyků (např. němčina x obě lužické srbštiny), shodu v základních typech souvětí a v inventáři spojovacích výrazů pod vlivem latiny, tendenci k formalizaci věty a užívání opisného pasiva. V oblasti flexe si autor všímá mj. relativní chudosti inventáře gramatických forem, které vyjadřují časové významy (tříčlenný inventář zahrnující préteritum, prézens a futurum), v oblasti morfonologie upozorňuje na časté alternace podmíněné morfematickým okolím, což je opět projev vysokého

¹ Za určitý pandán k monografii *Jazyky střední Evropy* lze považovat publikaci *Lexikální rusismy v současné češtině*, která vyšla o rok později, tedy v roce 2016. Ondřej Bláha v ní spolu s tehdejšími studenty doktorského a magisterského studia Patrikem Dudkem, Kristinou Heklovou a Kateřinou Horáčkovou zmapoval inventář a fungování lexémů ruského původu v současné češtině.

stupně syntetismu jazyků střední Evropy (*ruka – ruce, ruka – ručka* apod.). Společným rysem fonologických systémů jazyků střední Evropy je pak ustálený přízvuk zpravidla na první slabice, fonologická kvantita vokálů i shody v samotném inventáři fonémů.

Autorův výzkum ústí v poznání, že mechanismus konvergentního ovlivňování jazyků střední Evropy je složitější, než by se na první pohled mohlo soudit. Určující roli v něm hrály dominující latina a němčina, jež byla často prostředníkem při pronikání latinských struktur do menších jazyků cestou kalkování. „Jako evidentní se jeví jen fakt, že uživatelé jazyka, vystaveného vlivu jiného (z různých příčin dominujícího či imponujícího) jazyka, si podle potřeby, tj. na základě své vůle, osvojují některé prvky z vyšších rovin onoho dominujícího jazyka. Takové osvojení se ale přirozeně (tj. jazyka přijímacího) děje jen tehdy, pokud charakter osvojených prvků není v rozporu se systémem jejich vlastního jazyka (tj. jazyka přijímajícího).“ (s. 191) Naopak nižší roviny, jež tvoří kompaktní systémy (flexe, fonologie, morfonologie, syntax věty) se proměňují jen minimálně. Důvody vidí O. Bláha jednak v podmiňujícím vlivu typologické dominanty konkrétního jazyka, jednak v charakteru vztahů mezi jednotlivými jednotkami v těchto rovinách, které jsou téměř vždy neuvědomované, a uživatelé jazyka je nemohou ovlivňovat svou vůlí. (srov. na s. 192) Jako příklad uvádí uchování genitivu záporového ve slovinštině navzdory jeho neexistenci v němčině, již na úrovni bilingvismu ovládala kulturní elita Slovinců, či obsáhlé funkční pole finitních tvarů slovesa v češtině a slovenštině z důvodu jejich systémové vázanosti v těchto jazycích. Rozvoj kategorie vidu měl za následek redukci formálních prostředků kategorie času v češtině, slovenštině, slovinštině, v polštině atd. Autor akcentuje přirozenou determinační roli společenského a kulturního kontextu při formování současné podoby jazyků středoevropského areálu (v jeho pojetí jde o vnitřně nehomogenního území, jež se rozpadá na sudetský a panonský subareál). Neposledním faktorem, který ovlivnil středoevropský jazykový vývoj, je podle autorova přesvědčení vztah konkrétního etnika k vlastnímu spisovnému jazyku.

Početné odkazy na související odborné prameny a úctyhodná bibliografie čítající přes 500 položek jsou dalšími indikátory autorova zodpovědného přístupu a hlubokého proniknutí do sledovaného tématu. Kultivovaný jazyk a vysoká odborná úroveň textu patří k samozřejmým a neodmyslitelným atributům všech autorových prací.

Kniha je navzdory vysoce odbornému obsahu čtenářsky přístupná a otevírá se širokému okruhu potencionálních čtenářů. Předkládá v mnohém jiný pohled na důvěrně známé území a jeho jazyky, může přispět ke vzájemné-

mu pochopení jak jazykového vývoje, tak kultur, inspirovat k zamyšlení nad mnohdy překvapivými vazbami, vlivy a souvislostmi, které jazyky na středoevropském území během jejich mnohasetleté koexistence formovaly, a možná i k úvahám o vývoji budoucím.

Zdeňka Vychodilová

Лариса Кислюк. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси і тенденції розвитку. Видавничий дім Дмитра Бураго, Київ, 2017, 424 с., ISBN 978-966-489-440-8.

Монографічна праця Л. П. Кислюк присвячена сучасному стану оновлення українського лексикону та ролі у цьому процесі словотворчих ресурсів української мови; виявленню стабільних та динамічних ланок словотвірної системи, які забезпечують стійкість типологічних рис української номінації і водночас уможливають її розвиток з погляду сучасних когнітивних і комунікативних потреб мовців та змін у їхніх мовних смаках. У ній здійснено вдалу спробу дати відповіді на питання, як та які словотворчі ресурси підтримують типологічні риси української номінації в нових суспільно-політичних умовах побутування української мови як державної; якою мірою в умовах євроінтеграції та глобалізації система словотворення «вмикає» механізми мовного «самозахисту»; які соціальні, когнітивні й комунікативні чинники впливають на динаміку словотворчих ресурсів системи української мови в колективній (узус) та індивідуальній (ідіолект) сучасній мовній практиці та яким чином ця мовна практика впливає на словотвірну систему та її норму. У праці простежено вплив новочасної соціодинаміки на мовну динаміку, виявлено фрагменти мовної картини світу сучасного українця, позначені динамічним й оновлювальним поступом. Словотворчі ресурси та словотвірні процеси розглянуто у плані їх внутрішньосистемних взаємодій у синхронно-діахронному вимірі в руслі загальних сучасних тенденцій мовного розвитку. Аналіз спирається на дослідницьки вихідне поняття *тенденції* як складника синхронного підходу до мови, що відображає її динаміку за певний період часу. Водночас у ньому дотримано послідовного розрізнення явищ системи мови та мовної практики як реалізації системи мови в актуальному мовленні. Авторська концепція є чітко окресленою, підтриманою осучасненою метамовою дослідження та належним чином підтвердженою послідовним, надійним і достатньо аргументованим аналізом мовного матеріалу.

Надзвичайно цінним у моделюванні новітнього українського лексикону бачиться підхід до аналізу словотворчих процесів сьогодення в ретроспективі, з урахуванням їх тяглості, починаючи від першої третини минулого століття і до сьогодення, шляхом залучення лексикографічної спадщини й теоретичних праць «українського розстріляного Відродження» періоду «українізації» 20–30-х років ХХ століття, що дало

дослідниці змогу вивчити процеси оновлення словотвору й словотворення доби незалежності з погляду їх просторово-часового виміру та попередніх асимілятивних процесів. Дослідження виконане на матеріалі різностильових текстів з особливою увагою до публіцистичного стилю, найбільш «відкритого» для «живомовної стихії», колективної мовної практики й мовних змін; дослідницького корпусу нової лексики (комп'ютерного фонду лексико-словотвірних інновацій), створеного фахівцями Інституту української мови НАНУ; сучасних неологічних словників; лексикографічних джерел радянської доби та словникарського спадку кінця ХІХ-початку ХХ століття, що дало змогу оприятити питомі й запозичені словотвірні ресурси, у різний спосіб актуалізовані сьогодні у новому «мовному кресленні світу» сучасного українця. До беззаперечних позитивів рецензованої праці належить урахування широкого слов'янського контексту, що посприяло увиразненню оновлювальних явищ, процесів, векторів мовної динаміки, спільних з іншими слов'янськими мовами (наприклад, освоєння нової чужомовної лексики як вияву тенденції інтернаціоналізації), та специфічно українських, що сприяють збереженню й устійненню національних, питомих домінант українського словотвору.

Зосередившись на словотвірних ресурсах мови, які беруть активну участь у процесі творення слів, і на пошуку взаємних впливів та взаємозалежностей системи мови і мовної практики, дослідниця здійснює вдаль спробу простежити спектр можливих ресурсів, що його надає система, та впливи номінаційних запитів суспільства на їх вибір для творення конкурентної номінації й на пріоритет, оновлений «рейтинг» словотворчих засобів у мовній системі. У цьому зв'язку бачиться надзвичайно продуктивною висловлена автором дослідження ідея розмежування понять активності та продуктивності. Під активністю Л. П. Кислюк пропонує розуміти реалізацію словотворчого потенціалу певної моделі чи ресурсів у мовній практиці з погляду їх життєздатності, викликану позамовними чинниками, під продуктивністю – міру й результат активності у словотворі з погляду серійності (регулярності, повторюваності) використання певних словотворчих ресурсів (с. 38–39, 41). Саме за рахунок активних словотворчих ресурсів відбувається оновлення словотвірних категорій сучасної української мови. У такому контексті шляхом виокремлення й зіставлення продуктивних словотвірних моделей різних часових зрізів у синхронії за формантоцентричного підходу до аналізу новотворів дослідниця виокремлює й описує у монографічній праці словотвірні моделі зі стабільною активністю з ураху

ванням впливів аналогії на їх активність на багатому ілюстративному матеріалі (понад 20-ти тисяч мікроконтекстів), що оприявнює результати новітньої української словотвірної номінації. Проте тут варто було хоча б означити ті словотвірні моделі, які виявляють нестабільну активність та виокремити чинники їх нестабільності.

В іншому сегменті праці, застосувавши основоцентричний підхід, Л. П. Кислюк окреслює й аналізує активні ділянки і процеси словотвірної номінації у сучасній мовній практиці. Вивчаючи динаміку синхронного стану мови й словотвірної номінації, дослідниця доходить висновку, що така динаміка є запорукою мовної гнучкості й життєздатності у швидко змінюваному середовищі буття української мови. З метою оприявлення динамічних змін на словотвірному рівні використано методикку моделювання різноструктурних гнізд, тож аналіз кожної нової одиниці та сукупності новотворів здійснено за допомогою методики системного аналізу нових одиниць номінації – визначення функційного потенціалу ресурсу номінації. Тут здійснено вдалу спробу кваліфікації (уточнення статусу) лексичної одиниці як «нової» чи «активізованої» (актуалізованої, поверненої із словникових надбань доби «українського розстріляного Відродження») на прикладі лексеми *держава* як ключового слова новітньої доби, що викликало хвилю похідних новотворів від самого слова та його синонімів у сучасних українськомовних мас-медіа і яке репрезентує образ держави в сучасному українському медіа-просторі. Окремі зауваги стосуються і новотворів з основою *Україн-*, компонентами *політ-*, *комун-*, *євро-* та словотвірних потенцій неосемантизма *майдан*. Український медіа-простір з огляду на тенденції стабілізації інновацій представлено з погляду його розбудови вербалізованим семантичним та тематичним полем найменувань самого медіапростору (інформаційне суспільство, інформаційна індустрія, видання, преса, ефір, телекомунікація, засоби масової інформації та їх атрибути, творчість тощо) з особливою увагою до активності нової іншомовної лексики в українському словотворенні, давніх запозичень, неосемантизмів та механізмів захисту типологічних рис української номінації шляхом гібридного словотворення.

Окрема частина монографічного дослідження присвячена індивідуальній мовній практиці в новітній словотвірній номінації. Авторська словотворчість вивчена й систематизована у текстах художнього стилю, в авторській публіцистиці, у текстах сакрального стилю, в окремих авторитетних українських виданнях з погляду їх впливу на формування сучасного «обличчя» української літературної мови.

Особливо актуальним і цікавим для нас виявився розділ праці, присвячений динаміці словотвірної норми сучасної української мови. Він є спробою рефлексії над співвідношенням словотвірної норми та узусу, над пошуком критеріїв внормування мови та кодифікації нових номінацій у новітніх академічних граматиках, словниках та новій редакції українського правопису. Норма у авторській концепції бачиться як об'єднувачий чинник нації з урахуванням системної та соціальної її природи та функційного підходу до мови (гнучкої її стабільності) з ідеєю множинності норм. Тож автором простежено динаміку словотвірної норми, кодифікованої сучасними лексикографічними виданнями, та узуальної, поданої сьогочасними засобами масової інформації. Її динаміку задає явище конкурування одиниць у сучасній мовній практиці, в основі якого лежить паралельне називання одного об'єкта. Процеси оновлення словотворення розглянуто з урахуванням попередніх етапів його становлення (доби «українізації» («коренізації»), радянського та пострадянського періодів) та перешкод на шляху його розвитку у радянські часи. Залучення матеріалів «повернутих» словників, на переконання автора, дозволить розрізнити нові та актуалізовані моделі, заборонені за радянських часів як такі, що «віддаляли» українську мову від російської, й простежити вектори розвитку тенденції до націоналізації (автохтонізації) української мови, до маніфестації її специфічних і типологічних рис у площині словотвору й ширше – номінації. Ця тенденція бачиться автором у двох вимірах: як активізація питомих ресурсів у словотвірній номінації із домінуванням внутрішньомовних чинників та як знеросійщення (відновлення порушеної питомої структури мови) із домінуванням позамовних чинників. Цілком слушною є думка дослідниці про те, що розгляд процесів націоналізації української мови потребує диференційованого підходу до аналізу мовного матеріалу: а) порівняння і вияву динаміки нової лексики на тлі кодифікованої системної норми, що функціонує сьогодні у текстах ЗМІ (норма узусу) та б) порівняння часових зрізів 20–30-х рр., 70-х рр. XX століття та 2000-х рр., синхронних станів їх кодифікованої норми із залученням матеріалів новітніх двомовних російсько-українських, орфографічних словників для оприявлення впливу соціально-історичного чинника на словотвірну норму. На нашу думку, подальший синтез отриманих даних дасть змогу окреслити словотвірну норму в усій її тягlostі, у взаємодіях чинників її стабілізації та дестабілізації і надійно простежити її динаміку.

Прикметною рисою сучасної словотвірної норми Л. П. Кислюк вважає різноспрямовану її динаміку. Один її вектор передбачає оновлення словотворчих ресурсів (словотвірних значень, моделей і типів), інший викликає до життя появу та співіснування словотвірних варіантів. Новотвори (нові похідні слова), своє чергою, впливають на динаміку мовної норми і в напрямку її націоналізації, і в напрямку її інтернаціоналізації, виявляючи і там, і там певні особливості та проблемні місця. Йдеться, з одного боку, про блокування узусною нормою невластивих їй словотвірних моделей-кальок з іншомовних (переважно російських) зразків, з іншого – про потребу внормування численних англломовних запозичень та розмежування варіантів новотворів з погляду їх семантики й функціонування у різних стильових різновидах мови та сферах її уживання як словотвірних синонімів.

Окремі уваги дослідниці присвячені виявам тенденції націоналізації (етнізації) у площині динаміки сучасної української словотвірної норми. Тут у ряду незаперечних проявів мовної динаміки, зумовленої штучним обмеженням словотвірних потенцій української мови, витісненням vs усуненням із активного вжитку окремих словотвірних моделей та їх типів (с. 313, 303), на нашу думку, неправомірно опиняється словотвірна фемінізація, насильницьке стримування якої у радянські часи потребує надійного підтвердження. У межах проявів звільнення українського словотвору від усього непитомого, нав'язаного й накинутаго їй ідеями та практикою «злиттям націй і мов», Л. П. Кислюк аналізує явище активізації (пасивізації) словотвірних синонімів, аргументує й надійно ілюструє поновлення пріоритетності національних словотвірних моделей, факти блокування словотвірних моделей-кальок, розглядає вплив граматичної і словотвірної норми на формально-семантичну структуру дериватів іншомовного походження, конкурування прикметникових словотвірних моделей у професійному лексиконі та вже згадувану активізацію творення фемінітивів і стильові обмеження їх уживання. Визначаючи творення моцій (парних іменників із значенням жіночого роду) як структурну та типологічну рису української мови, автор вбачає у цьому процесі вплив лише прагматичних чинників (зростання суспільної, професійної та творчої активності жінок, зміни їхньої ролі та ваги в суспільстві) і розглядає його як відповідь мови на суспільні запити, проте систему мовних стримувачів їх творення, на жаль, залишає поза увагою, хоча й згадує про нормативно-стильові їх обмеження. На наш погляд, саме тут є підстави говорити про явище нестабільної активності фемінінного словотворення з огляду фемінізувальний мейнстрім українського сьогодення.

У центрі уваги дослідниці також опиняються вияви протилежної до націоналізації тенденції – інтернаціоналізації (глобалізації) у словотвірній нормі сучасної української мови. У цьому зв'язку розглянуто й прокоментовано факти конкурування запозичених і питомих ресурсів словотворення, проблеми формально-семантичної та функційно-стильової диференціації варіантних номінацій, проблеми відповідності сучасній словотвірній нормі складних слів іншомовного походження. Узагальнюючи, дослідниця визнає, що англословні словотвірні «конкуренти», з одного боку, забезпечують необхідними позначеннями нові когнітивні й комунікативні запити українського суспільства, з іншого, – викликають у фахівців побоювання деструктивного їх впливу на українське словотворення. Особливу увагу у рецензованому монографічному дослідженні зосереджено й на проблемах неусталеності та тимчасової невпорядкованості правопису сучасних словотвірних інновацій.

Здійснений аналіз сучасної словотвірної номінації з погляду її ресурсів та тенденцій розвитку дозволив Л. П. Кислюк зробити оптимістичний висновок про те, що функціонування сотень і тисяч нових похідних одиниць, утворених за стабільно активними словотвірними моделями у текстах різних функційних стилів, підтверджує життєздатність системи словотвору української мови (с. 354). А здійснений нею аналіз багатого й репрезентативного текстового матеріалу засвідчує, що словотвірна система української мови здатна витримати будь-які виклики, пов'язані із процесами сучасної мовної динаміки, і зберегти свою національну самобутність та забезпечити номінацію нових явищ на потребу суспільства. На загал запропонована дослідницею модель виявляє високий ступінь стійкості словотвірної системи мови на тлі сучасних глобалізаційних викликів, наявність системних і нормативних чинників, які визначають доцільність функціонування тієї чи тієї нової похідної лексеми, а наявність оновлювальних ділянок в системі мови оприявнює її готовність відповідати на мовні потреби сьогодення. Представлений у праці аналіз засвідчує, що сучасна словотвірна номінація відтворює сучасний стан живої мови, підтверджує стабільність її структури, здатність «іти в ногу» з суспільними змінами й зберігати свою національну самобутність. Нове у мові, на переконання Л. П. Кислюк, становить закономірний результат її розвитку й повноцінного функціонування в оновленому українськомовному суспільстві, а отже, випробування, перевірка на життєздатність її системи як «мовного організму», стійкості типологічних її рис є для мови корисними, що засвідчує «вмикання» механізмів захисту її національної самобутності. Загалом здійснений дослідницею

аналіз є надзвичайно цінним, адже він може сприяти прогнозуванню тенденцій змін у номінації засобами словотворення і загалом шляхів подальшого розвитку словникового фонду української мови.

Рецензована праця може стати цікавою не лише фахівцям із українського (ширше – слов'янського) словотвору, а й на загал мовознавцям, літературознавцям, філософам мови, молодим ученим, широкому загалу, оскільки у ній представлений рух у просторі й часі живого українського слова, що відображає, за словами О. Курило, «властиву нації звичку думати».

Алла Архангельська

Ева Кудрявцева Маленова, Мария Ненарокова, Паулина Вуйциковска-Вантух, Джулия Де Флорио. Сказка – вопросы перевода и восприятия. Masaryk University Press, Brno, 2019, 147 с., ISBN 978-80-210-9344-7.

Kolektivní monografie *Сказка – вопросы перевода и восприятия*, která vyšla v letošním roce v nakladatelství Masarykovy univerzity, spojuje čtyři autory (Eva Kudrjavceva Malenová, Maria Nĕnarokova, Paulina Wójcikowska-Wantuch, Giulia De Florio) a čtyři vědecké pohledy na pohádku. Publikace nabízí komparativní, translátologicky orientovaný výzkum, jenž je zaměřen především na zkoumání možností a případných důsledků mezinárodní reflexe pohádky v různých jazykových kontextech – ruském, českém, polském, italském a anglickém. Zaměřuje se zejména na překlady ruských národních a autorských pohádek do vybraných evropských jazyků a na převody *Pinochiových dobrodružství* do ruštiny, polštiny a češtiny. Monografie se snaží poukázat na důležitost překladu jako na klíčový faktor přijetí pohádky v cizím kulturním prostoru, zároveň však upozorňuje na vliv vnĕtextových faktorů, které toto přijetí komplikují. Publikace se skládá ze tří částí – úvodu, ve kterém jsou stanovena východiska, metody a cíle, dále kapitoly věnované národní (folklorní nebo tradiční) pohádce a kapitoly o literární (autorské) pohádce.

Maria Nĕnarokova z Ruské akademie věd se věnuje recepci ruské národní pohádky v anglofonním kontextu a zkoumá anglické překlady z diachronního hlediska – srovnává překladatelské metody od prvních anglických překladů ruských pohádek ve druhé polovině devatenáctého století až po ty současné. Zaměřuje se přitom na porovnání různých překladových variant názvů pohádek, jmen hlavních hrdinů, ruských reálií a stylistických zvláštností ruských národních pohádek. Upozorňuje také na jeden z hlavních problémů při překladu tohoto žánru – a sice na četné varianty jedné pohádkové látky ve výchozí kultuře. Na rozdíl od autorské pohádky, jejíž překlad lze obvykle analyzovat po jednotlivých větách, text národních pohádek překladatelé často všelijak upravují, zkracují a adaptují. Diachronní komparace překladatelských řešení se pak musí omezit na vybrané jevy, které se v různých úpravách vyskytují v překladech všech variant. Autorka v závĕru otevírá aktuální otázku současných úvah o překladu – upozorňuje na složitý proces integrace ruských pohádek do anglojazyčné kultury a uvádí klady a zápory dvou základních překladatelských principů – exotizace a naturalizace či adaptace. Pokud se překladatel rozhodne zachovat ruský kolorit a při překladu jmen, názvů a reálií přistoupí k transliteracím a transkripcím, vydání se obvykle neobejde bez slovních komentářů a bohatého obrazového doprovodu. Autorka zároveň

varuje, že v případě adaptací, které jsou v současné době častější, je sice překlad srozumitelnější, avšak může dojít nejen ke změně smyslu, ale také ke ztrátě spojení s výchozí kulturou. Následující kapitola této autorky věnovaná českým, polským, italským a anglickým pohádkám v Rusku poskytuje chronologický přehled překládaných pohádek do ruštiny v průběhu dvacátého století, shromažďuje informace o vydavatelstvích, která se na vydávání pohádek specializovala, a zkoumá jejich vydavatelskou politiku. Překladatelským postupům se zde autorka věnuje pouze okrajově.

Následující kapitola Pauliny Wójcikowské-Wantuch je věnována srovnání polského překladu dětského románu *Pinocchiova dobrodružství* pořízeného z italského originálu C. Collodiho s polským překladem ruské adaptace této pohádky *Zlatý klíček aneb Buratinova dobrodružství* A. Tolstého a jejich koexistenci v současné polské překladové literatuře. Autorka se také zabývá aktuální pozicí překladové dětské literatury na polském trhu, kvalitou vydání, vlivem reklamy na výběr překládaných titulů a filmových zpracování na jejich popularitu. Paulina Wójcikowska-Wantuch dochází k zajímavému zjištění – přestože ruská adaptace této italské pohádky patří v Polsku (navzdory jejím kvalitám a zdařilému překladu) v dnešní době k pozapomenutým titulům, především kvůli cejchu „sovětské knihy“, polští divadelní režiséři ve svých scénických realizacích *Pinocchia* často volí právě adaptaci Alexeje Tolstého.

Eva Kudrjavceva Malenová v další kapitole doplňuje toto srovnání podrobnou obsahovou komparační analýzou obou děl a následně českou recepcí pohádkového příběhu o dřevěném Buratinovi Alexeje Tolstého. Stejně jako v předchozí kapitole je analýza českého překladu omezena na jména hlavních literárních postav. Autorka přitom pátrá po příčině nynějšího nezájmu českých nakladatelů o toto dílo (kniha naposledy vyšla v roce 1979, pokud nepočítáme zkrácenou a zjednodušenou adaptaci tohoto příběhu z roku 2013 pořízenou pravděpodobně z anglického překladu) a zároveň shrnuje současné nakladatelské tendence při vydávání překladů dětské literatury z ruštiny, přičemž se opírá o svou vlastní monografii z roku 2017.

Kapitola Giulie De Florio zkoumá historický vývoj postavení ruských literárních pohádek v Itálii. Navzdory značnému množství překladů, které byly publikovány v průběhu minulého století, je většina ruských autorů pohádek v Itálii stále neznámá. K nejčastěji vydávaným titulům dosud patří klasické pohádky a povídky A. S. Puškina a L. N. Tolstého.

Předmětem poslední podkapitoly *Сказочная повесть в творчестве Владимира Кантора* jsou analýzy pohádkových románů *Победитель крыс* (1991) a *Чур* (1998). Oba tyto texty byly vytvořeny pro děti spisovatelů a obsahují autobiografické prvky. Autorka kapitoly Paulina Wójcikowska-

-Wantuch se v analýzách zaměřuje především na témata a zápletky těchto děl a zdůrazňuje jejich úzké vazby na tradici evropských a ruských pohádek.

Kolektivní monografie nabízí zajímavý pohled na překlady, publikace a recepci národních a autorských pohádek v různých jazykových mutacích z hlediska historického vývoje. Všimá si přitom celé řady jazykových i vně-jazykových faktorů, které tuto recepci ovlivňují, jako je kvalita překladů, politické vlivy či společenské požadavky. Přínos publikace spatřuji především v propojení různých pohledů na pohádku a její recepci ve vybraných zemích střední Evropy.

Martina Pálušová

Інна Царалунга: *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV століття*. ФОП Гонта А. С., Хмельницький, 2017, 448 с., ISBN 978-966 -97330-3-0.

Рецензоване монографічне дослідження Інни Царалунги є вдалою спробою на основі текстів писемних пам'яток різних жанрів і стилів виявити і проаналізувати варіативні елементи староукраїнської мови XIV–XV ст. на фонетичному і морфологічному рівнях, встановити і обґрунтувати причини такої варіативності в писемних пам'ятках різних періодів, визначити місце мовного паралелізму у формуванні конкретної літературно – писемної системи на українських та суміжних з ними територіях.

Для досягнення передбаченої мети авторці представленої монографії слід було виконати ряд необхідних завдань. Перш за все дослідниця дала визначення термінам, пов'язаним з варіативним вживанням мовних елементів «варіант», «варіативність», «варіантність». Далі, у результаті наскрізного аналізу доступних писемних пам'яток різних жанрів та стилів староукраїнської мови XIV–XV ст. виявила варіативні мовні елементи фонетичного і морфологічного рівнів на певних часових зрізах. На основі отриманого матеріалу в окремих можливих випадках було виявлено діалектну основу визначених мовних явищ, засвідчених у паралельних фонетичних і морфологічних елементах. Подальшим кроком був здійснений аналіз мовних взаємовпливів як можливих причини варіативності та було визначено вплив інших лінгвосистем на український писемний узус XIV–XV ст. Одним з найцінніших наукових досягнень здійсненого дослідження було встановлено кількісний та якісний показник варіативних явищ у конкретні періоди розвитку староукраїнської літературно – писемної мови на різних територіях та окремі результати було відображено за допомогою картосхем і таблиць. У результаті це дало змогу простежити формування диференційних ознак української мови на фонетичному і морфологічному рівнях за виявленими в досліджуваних пам'ятках рисами, також виокремити функціональні варіанти староукраїнської літературно – писемної мови XIV–XV ст.

Проблема варіативності у староукраїнській літературно – писемній мові, як і в багатьох інших літературно – писемних мовах, полягала в тому, що протягом усієї історії її розвитку в процесі становлення мовних норм вона синтезувала в собі елементи, неоднорідні на всіх структурних рівнях. Така невпорядкованість звукової, граматичної систем

мови реалізувалася у варіативних одиницях на різних етапах її існування. Мова як складна динамічна система зв'язала у собі різночасові частини, давні і нові, питомі і запозичені, поєднала елементи місцевих діалектів. А через тогочасну відсутність букварів, граматик, словників, які б кодифікували мовні норми, відбувалося явище розбалансованості орфографічної та граматичної систем української мови у її розвитку. Таким чином, довільний вибір мовних засобів спричинив виникнення варіантів на всіх рівнях староукраїнської літературно – писемної мови.

Проблеми унормування української мови як системи, за словами авторки, були предметом наукових студій вітчизняних і закордонних дослідників. Зокрема в українському мовознавстві мовних варіантів та паралелей розглянуті у працях А. Кримського, І. Огієнка, П. Бузька, В. Ярошенка, І. Панькевича, Л. Гумецької, І. Керницького, О. Купчинського, Л. Булаховського, В. Німчука, П. Гриценка, М. Лесюка, В. Мойсієнка та ін. Але цілісного й системного аналізу варіативності староукраїнської літературно – писемної мови XIV–XVII ст. ще не було здійснено.

Староукраїнську літературну мову цього періоду використовували для потреб релігії, освіти, науки, нею писали ділові документи, церковно – публіцистичні твори. Це була мова, якою активно користувалися у Великому князівстві Литовському (у його складі протягом XIV–XVI ст. перебувала більшість українських земель), а також вживалася у Молдавській державі, створеній у XIV ст. Значна кількість тогочасних українських пам'яток характеризується найрізноманітнішими впливами як окремих мовних стихій (білоруської, польської), так і літературно – писемних мов (церковнослов'янської та ін.). Староукраїнська літературна мова набула широкого застосування в рукописному та друкованому видах, у писемній та усній формах. У процесі розвитку жанрів та мовних стилів, у літературній мові збільшувалася кількість можливостей вибору альтернативних мовних елементів на різних рівнях її структури. А це призвело до розвитку варіативності мови загалом.

Джерельною базою для дослідження стали рукописні й друковані пам'ятки конфесійного та офіційно – ділового стилів староукраїнської мови XIV–XV ст., що репрезентують північний і південно – західний ареали українського мовного простору. До мовознавчого аналізу залучено матеріали опублікованих історичних словників: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., Словника української мови XVI – першої половини XVII ст., а також діалектні, етимологічні словники. Для зіставлення свідчень писемних пам'яток і фактів сучасної лінгвогеографії використано Атлас української мови. Частина матеріалу введена

в науковий обіг уперше, а саме: рукописні справи з Виживської, Житомирської, Луцької актових книг XVI–XVII ст.

Для вивчення варіативності староукраїнської мови XIV–XV ст. авторкою монографії було застосовано різні методи дослідження, а саме, під час збирання матеріалу метод формального аналізу. На основі цього методу мовні елементи різних рівнів згруповані за мовними ознаками. Для визначення варіативності давніх звуків, паралельних словоформ застосовано зіставний метод. Процес виникнення варіантів української літературної мови з'ясовано за допомогою порівняльно – історичного методу. Далі також використано лінгвогеографічний метод під час вивчення територіального поширення мовних явищ. А динаміку варіативності фонетичних, морфологічних елементів проаналізовано за допомогою картографічного та статистичного методів.

В основу гіпотези дослідження авторка покладає припущення, що українська літературна мова в певні часові відрізки впродовж XIV–XV ст. була неоднорідною на всіх структурних рівнях. Це відобразилося в писемних пам'ятках того часу з різних регіонів України. Староукраїнська літературно – писемна мова значною мірою формувалася на народній основі, що підтверджується численними діалектними явищами в її структурі. Давні мовні елементи, успадковані з попередніх періодів розвитку, функціонували поряд з новішими, часто запозиченими з інших лінгвосистем утвореннями. Наявність сукупності певних мовних рис у пам'ятках північного та південно – західного ареалів, на думку авторки монографії, можливо відображають формування північно – українського та південно – західного варіантів староукраїнської мови. Крім того, як вважає дослідниця, можна допустити, що у XIV–XV ст. уже виділявся і третій варіант – закарпатський. Доказом цього припущення можна вважати наявність такої пам'ятки, як «Нягівська постила»(XIV ст.). Але, на жаль, простудійовані авторкою монографії конфесійні пам'ятки XIV–XV ст. не дають підстав для твердження про існування цього третього варіанта староукраїнської літературно – писемної мови.

Монографія складається з трьох загальних розділів, численних підрозділів, передмови та висновків, багатокількісного списку використаної літератури та додатків із картосхемами поширення мовних явищ і таблицями різновидів мовних явищ. У першому розділі подано теоретико – методологічні засади дослідження варіативності мови в синхронії та діахронії, де зокрема йдеться про виклад терміну варіативності у контексті українських та закордонних лінгвістичних студій, також наведено приклади варіативності з різних пам'яток староукраїнської мови XIV–XV ст. Особливу увагу приділено джерелам офіційно – ділового та

конфесійного стилів та принципу їх підбору для дослідження. Другий розділ монографії присвячено варіантності староукраїнської мови XIV–XV ст., де представлено велику кількість прикладів варіативного вживання звуків, а саме у/в, твердість/м'якість приголосних звуків, ствердіння р, л, шиплячих та ц, асиміляція/дисиміляція приголосних звуків та ін. У третьому розділі монографії авторка проаналізувала варіативні явища староукраїнської мови XIV–XV ст. на морфологічному рівні. Серед численних прикладів слід відзначити такі: варіативність іменникових форм та інших іменних частин мови, дієслівних форм в офіційно – діловому та конфесійному стилях.

У висновках до монографії авторка передусім підкреслює, що у варіативних мовних елементах рукописів та першодруків XIV–XV ст. відображені фонетичні риси, що стали типовими для сучасної української літературної мови (надається перелік цих рис). А щодо здійсненого аналізу варіативних морфологічних елементів, виявлених в українському письменстві XIV–XV ст., авторка вважає, що це дозволило простежити процес оформлення граматичної системи української мови, у якому чимале місце посідали традиційні мовні елементи, успадковані від попередніх століть (подано їх перелік).

Результати дослідження відкривають нові підходи до територіального членування староукраїнської мови (північноукраїнського, південно – західноукраїнського) XIV–XV ст., які можуть бути використані для написання праць з історії української мови, історичної граматики та діалектології, а також для типологічних досліджень з порівняльної граматики слов'янських мов.

Uljana Cholodová